

ARTYKUŁY I ROZPRAWY

GRZEGORZ SZPILA* | UNIwersYTET Jagielloński, KRAKÓW

Współczesne przysłowie – rozważania teoretyczne vs. badanie ankietowe

Słowa kluczowe: przysłowie, nowe przysłowie, współczesna polszczyzna, język młodzieży.

1. Wprowadzenie

Jak pisze Wolfgang Mieder (1992: 23, 2014b: 44; por. Hernadi, Steen 1999: 3), „czas na tworzenie przysłów jeszcze się nie skończył”. W tym okresie, mającym swój początek ponad 2500 lat p.n.e. (Alster 2005), doszło do powstania paremii, ich stopniowej akceptacji oraz rosnącej popularności, a także do lokalnego i globalnego rozprzestrzeniania się poszczególnych jednostek paremicznych. Jednocześnie obserwowano zanikanie prowerbiów, ich transformacje oraz zapożyczanie paremiczne z jednego języka do drugiego. Te zjawiska są odzwierciedlone w zbiorach paremiologicznych oraz potwierdzają je szczegółowe studia nad m.in. pochodzeniem przysłów, ich dystrybucją, znajomością oraz funkcjami. Powstawanie i żywotność przysłów jest wypadkową wielu czynników (zwłaszcza językowych i socjokulturowych), ale w pierwszej kolejności wynika z potrzeby nowych pokoleń (rozumianych zarówno jednostkowo, jak i zbiorowo) w zakresie używania i – co ważne – tworzenia gnomicznych formuł w celu opisywania rzeczywistości oraz jej regulowania w ramach komunikacji wewnątrzgrupowej (Mieder 2005: 1). Wobec tego powstaje pytanie, czy możemy – i w jakiej mierze – obserwować współcześnie pojawianie się nowych przysłów w języku i w komunikacji międzyludzkiej. W niniejszych rozważaniach podejmuję ważną we współczesnej paremiologii kwestię nowo powstających struktur, które można by, przy jednoczesnym zaistnieniu wielu czynników, klasyfikować pod wieloma względami na równi z klasycznymi przysłowiami.

Dla klarowności wyводу za typowe przysłowie uznaję takie zjawisko, które opisuje w miarę klasycznie sformułowana definicja Neala R. Norricka, tj. tym terminem określać będę jednostki „tradycyjne, zwarte, często formułiczne i/lub przenośne, względnie stałe i powszechnie rozpoznawane” (Norrick 2014: 7), w postaci pełnego zdania, tworzące zamkniętą wypowiedź w dyskursie, w którym pełnią różnorakie funkcje pragmatyczne. W dalszej części artykułu będę się posługiwać wymiennie nazwami *przysłowie*, *proverbiuum* oraz *paremia*. W mojej pracy odnoszą się one do tego samego zjawiska, aczkolwiek mam świadomość innego rozumienia terminu *paremia* we frazeologii i paremiologii. W niniejszym artykule nazwa *paremia* odnosi

* gszpila@gmail.com

się do przysłowia jako głównego przedstawiciela kategorii, która w różnych ujęciach obejmuje także sentencję, aforyzmy, maksymy i inne podobne reproduktury.

Termin „nowe przysłowie” można rozumieć na co najmniej dwa sposoby. Po pierwsze, jako przysłowie nierejestrowane przez słowniki przysłów do określonego momentu, który wyznaczyć można w pewien sposób arbitralnie. Wolfgang Mieder (2014a) mówi o możliwości przyjęcia cezury początku XX wieku, czyli uznawaniu za nowe tych paremii, które pojawiły się w języku po 1900 roku. Katarzyna Mosiołek-Kłosińska (2003: 16–17), aczkolwiek *implicit*e, za okres powstawania nowych przysłów przyjmuje okres po drugiej wojnie światowej. Każdorazowo rozstrzygające będą granice czasowe lokujące nowe paremie poza kategorią starych. Innymi słowy, nowe, współczesne przysłowia to struktury, które do jakiegoś punktu czasowego nie były rejestrowane w tradycyjnych paremioleksykonach, nie dlatego że w porę ich nie zapisano, ale dlatego że po prostu nie istniały do momentu ustanowionego jako próg oddzielający „stare” przysłowia od „nowych” proverbów.

Po drugie, pojęcie „nowe przysłowie” odnosić się może do struktur powstających na oczach obserwatora komunikacji tu i teraz. W przeciwieństwie do przysłów z „historią” te nie mają żadnej przeszłości, bowiem tak jak wyżej wymienione „nowe” paremie nie miały czasu zaistnieć w języku i kulturze. Tym bardziej nie jest możliwa rejestracja takich jednostek w słownikach. Między tymi dwoma głównymi typami istnieje continuum formuł mających w różnym stopniu cechy paremiczne, bardziej lub mniej typowe. Jak okaże się poniżej, interesują mnie bardziej struktury należące do drugiej grupy jako obiekt zainteresowania współcześnie zorientowanej paremiologii oraz te „nowe przysłowia” z przeszłością, której granice wyznaczają młodzi Polacy.

2. „Nowe” vs. „stare” przysłowia

Powstawanie nowych proverbów (oraz formułowanie nowych definicji przysłów lub definicji nowych paremii) powinno być, po pierwsze, rozważane w kontekście opinii o zanikaniu konkretnych przysłów oraz malejącej popularności paremii jako gatunku. Spotykamy się często ze stwierdzeniami, że znajomość przysłów we współczesnym świecie maleje i że coraz rzadziej są one używane w komunikacji językowej (Buttler 1989: 332; Anscombe 1997: 53). Jako przyczyny małego zainteresowania przysłowiami oraz malejącej wiedzy paremicznej wymienia się m.in. krytyczne nastawienie do treści przysłowiowych, odrzucenie dydaktyzmu paremii, zwątpienie w siłę regulującą proverbów i – szerzej – zmiany dokonujące się w sposobach komunikacji (Mieder, Mieder 1977; Goodwin, Wenzel 1979; Jackson 1988; Kowalikowa 2001). Z drugiej zaś strony słyszy się głosy, że przysłowia mają się dobrze i że są wciąż używane w niezmiennych formach lub ulegają koniecznym kontekstowo modyfikacjom oraz transformacjom, dopasowując się do świeżych kontekstów i nowej przestrzeni językowo-kulturowej (De Caro 1986; Buttler 1989; Hernadi, Steen 1999; Jesensek 2013). Te ostatnie opinie znajdują potwierdzenie w obserwacjach zanikania gatunków folkloru, z których, jak twierdzi Józef Burszta (1978: 263), przysłowie jako element przekazu ustnego wciąż jednak żyje lub przekształca się w nowe gatunki, trudne niejednokrotnie do opisanego za pomocą tradycyjnych

definicji. Badacz wskazuje tym samym, nie *explicite* jednakże, na potrzebę rozpatrywania losów przysłów w ramach nowych gatunków lub w obrębie starych, jednakże przy zaniechaniu przykładania do nowych zjawisk ustalonych wcześniej szablonów.

Twierdzenia o zanikaniu przysłów, malejącej ich znajomości zwłaszcza wśród młodych pokoleń oparte są częstokroć na subiektywnych odczuciach, z drugiej strony dowodów na żywotność przysłów szuka się w ograniczonych korpusach czy też w mniej lub bardziej reprezentatywnych grupach użytkowników języka, niestety jednak często bez punktów odniesienia (por. np. brak danych na temat znajomości przysłów w przeszłości, zwłaszcza w Polsce, gdzie badania nad minimum paremiologicznym i wiedzą paremiczną Polaków zaczęły się tak naprawdę na początku XXI wieku (por. Kowalikowa 2001; Szpila 2002, 2005, 2014ab; Wyżkiewicz-Maksimow 2002)). Wciąż brakuje zakrojonych na dużą skalę badań nad synchronicznie ujmowaną znajomością przysłów we współczesnych społeczeństwach oraz badań diachronicznych nad zmieniającą się bierną i aktywną wiedzą paremiczną.

Obserwacje dotyczące wymierania przysłów łączyć należy także z tradycyjnym powiązaniem przysłów z kulturą chłopską, wiejską, której zazwyczaj w literaturze przedmiotu przypisuje się autorstwo przysłów. Nawiązując do słów J. Burszty (1978: 263), trzeba zwrócić uwagę jednakowoż na oddzielenie się gatunku przysłów od innych gatunków (tradycyjnego) folkloru, które uległy zapomnieniu wraz z przekształcaniem się środowisk, jakie bada klasyczna folklorystyka. Nie należy zapominać przy tym, że współczesna folklorystyka już dawno porzuciła konserwatywne rozumienie przedmiotu swoich badań i wyszła poza tradycyjne obszary badawcze, by poznawać nowe, do których przeniknęły i w których się zasymilowały na przykład mówione gatunki folkloru. Na koniec trzeba dodać, że kategoria przysłów (nawet w tradycyjnym rozumieniu) nie obejmuje jedynie tzw. przysłów chłopskich, dlatego nie można jej analizować wyłącznie w odniesieniu do określonej warstwy, ale należy postrzegać ją w ramach badań ponadwarstwowych i ponadgrupowych w ramach współczesnego podejścia do folkloru.

Zagadnieniem ściśle związanym z powstawaniem nowych przysłów jest także kwestia ich autorstwa i pochodzenia. Definicje klasycznych paremii podkreślają anonimowość twórcy prowerbiów. Przysłowia tworzone są najczęściej przez jedną konkretną osobę (autorstwo indywidualne i z reguły nie do ustalenia), której sformułowanie przyjmuje się i z czasem stabilizuje w jednej wersji lub, częściej, w wielu wariantach w społeczności twórcy i później rozpowszechnia w innych grupach z tych samych powodów, dla których zaakceptowano przysłowie na wstępnym etapie. W wypadku źródeł mniej anonimowych można często ustalić konkretnego twórcę (pisarza, filozofa, dziennikarza itp.), jednakże długoletnie użycie paremii wpływa na zacieranie się autorstwa w powszechnej świadomości, o ile w ogóle przysłowie wchodzi do świadomości użytkowników wraz z jego autorem. Wiele wyrażen uznawanych za przysłowia przechodzi początkowo etap zdaniowego cytatu, skrzydlatego słowa, aby potem nabrać cech wyraźnie paremicznych. Ustalenie granicy między przysłowiem a skrzydlatym słowem jest naturalnie trudne, świadomość autorstwa może bowiem przyjmować różne nasilenie wśród użytkowników, z drugiej strony nie wiadomo, ile czasu musi upłynąć, aby uznać skrzydlate słowo za oderwane od źródła i funkcjonujące jako wyrażenie bezautorskie. Obecnie uważa się

ponadto, że przysłowia o wiele szybciej niż w poprzednich epokach wchodzą do powszechnego użycia dzięki rozpowszechniającym je, ale jednocześnie je anonimizującym, środkom masowego przekazu (Mieder 2004: 9).

Upraszczając kwestię źródeł międzynarodalnych przysłów, rozpowszechnionych i używanych także do tej pory w językach europejskich, W. Mieder podaje cztery główne źródła wzbogacania paremioleksykonów lokalnych i powszechnych: antyczni autorzy (jako twórcy i zbieracze paremii, ale także autorzy uskrzydłych i uparemicznionych złotych myśli), Biblia, łacina średniowieczna oraz język angielski i kultura anglosaska (Mieder 2004, 2014b). Zwłaszcza w kulturze anglosaskiej chodzi o proces zapożyczania paremicznego, proces, na który zwrócił uwagę już w 1853 roku Richard Ch. Trench (1905/2014: 32), pisząc, że „narody bezustannie zapożyczają od siebie przysłowia”. W wypadku przysłów anglojęzycznych nie chodzi jedynie o przejmowanie przysłów starszych, już opieczętowanych statusem paremii, ale także o najnowsze twory, które w literaturze anglojęzycznej określane są mianem „nowych przysłów”¹. Badacze zapożyczeń zwracają już od jakiegoś czasu uwagę na obecność obcych jednostek frazeologicznych w polszczyźnie, najczęściej w postaci kalk (Rozumko 2007, 2012; Witalisz 2007, 2012). Zapożyczenie paremiczne można uznać za nową jednostkę przysłowiową, aczkolwiek powstała na obcym materiale. Ten proces wskazuje wyraźnie na potrzebę korzystania z formuł przysłowiowych, o której wspomniałem na wstępie, oraz na ich wykorzystanie w praktyce. Jest to formuliczność obca (przynajmniej początkowo odczuwalna w ten sposób), jednakże znakomicie wypełnia luki paremiczne w polszczyźnie i staje się powoli elementem polskiego paremioleksykonu.

Do kwestii najbardziej kontrowersyjnych w odniesieniu do definicji paremii w kontekście powstawania nowych przysłów należy zaliczyć kryterium tradycyjności tej formy (*traditionality*). *Traditionality* rozumiana jest – z jednej strony – jako pochodzenie ludowe oraz występowanie w postaci ustnej (Norrick 2014: 10), z drugiej – może nawet częściej – jako obyczaj językowy przekazywania przysłów z pokolenia na pokolenie gwarantujący ich stałe trwanie w języku i kulturze (aspekt kulturowy i socjohistoryczny). Zakłada się, że przysłowia powstawały w mowie przedindustrialnych grup społecznych i krążyły w nich w formie niepisanej. Ten sposób rodzenia się przysłów odnosi się przede wszystkim do tzw. przysłów ludowych, nie do literackich, chociaż granice między obiema kategoriami są nieostre, a różnice wciąż ustalane. W mniej ortodoksyjnym definiowaniu za przysłowia uznać można by wyrażenia powstające, znane i używane również w inaczej określonej grupie (społecznej, zawodowej, subkulturowej itp.) i tak samo w niej się zachowujące.

Druga wymieniana często cecha paremii to „powszechność” użycia (*currency*), którą należy rozumieć jako powszechną akceptowalność oraz znajomość formy i treści w danej grupie, a także potwierdzone niejednokrotne użycie proverbiów w jakiejś społeczności językowej (niejednostkowość, powtarzalność) (por. Dąbrowska 1989: 554), co z kolei jest widoczne w pracach paremiograficznych. Zarówno tradycyjność, jak i powszechność użycia oraz związane z nimi inne cechy paremiczne wpływają na relatywnie stabilne zakorzenianie się przysłów oraz ich

1 Por. najnowszy słownik nowych przysłów: Doyle i in. 2012.

trwanie w danej grupie. Innymi słowy, o statusie danego wyrażenia i jego zaklasyfikowaniu do kategorii paremii decyduje (w tradycyjnym ujęciu) w dużej mierze, jeśli nie przede wszystkim, czas, który jest testem na jego zakorzenienie, siłę przetrwania, powszechną akceptowalność i rozpowszechnienie w danej grupie użytkowników. O wadze tych dwóch cech niech świadczy podkreślenie ich znaczenia w opisie „przysłowiowości”, „proverbialności”, „paremiczności” (*proverbiality*) zespołów wyrazowych zawartych w definicji przysłowia w najnowszej pozycji paremiologicznej *Introduction to paremiology. A comprehensive guide to proverbs studies* (Hrisztova-Gotthardt, Varga 2014) – to one mają określać konieczne cechy uparemiczionych wyrażen. O tradycyjności przysłów, ich powtarzalności oraz powszechności użycia pisali, tworząc definicje przysłów, polscy paremiolodzy, na przykład Jan S. Bystroń (1933), Julian Krzyżanowski (1990, por. Burszta 1977), Grzegorz Szpila (2003). Należy pamiętać, że nawet w próbach wyodrębniania kategorii nowych przysłów badacze nie zawsze są skłonni do końca zrezygnować z wyżej wymienionych cech klasycznych paremii (Mosiołek-Kłosińska 2003; Masłowa 2014).

Ograniczenia tradycyjnego rozumienia i definiowania przysłów, zwłaszcza w kategoriach socjohistorycznych, w odniesieniu do stopnia znajomości i powszechności niejednostkowego użycia przysłów, zostały zauważone przez Stephena D. Winicka (2003) oraz Richarda P. Honecka i Jeffrey'a Welge'a (2003). Badacze ci nie zakwestionowali adekwatności powyżej wymienionych kryteriów w określaniu kanonicznych form (czyli, krótko mówiąc, tych zarejestrowanych na podstawie ich cech w słownikach paremicznych), ale starali się wykazać, że takie ortodoksyjne podejście do paremii uniemożliwia badanie zachowań językowych członków danej grupy etnicznej w ramach działań paremicznych i paremiopodobnych. Obserwacje tych badaczy miały wskazać na nieco odmienny sposób postrzegania cech paremicznych wyrażen, aby definicję proverbium można było tak uelastyczyć, by obejmowała także leksykograficznie nierejestrowane jeszcze jednostki, a nawet te niesłyszane i niewytworzone wcześniej struktury paremiczne. Innymi słowy, ich eksperymenty i spostrzeżenia na temat powstawania przysłów, struktur zwanych pseudoprzysłowiami, niby-przysłowiami, wyrażeniami przysłowopodobnymi, neoparemiami przez wielu tradycyjnie nastawionych badaczy przysłów, pozwalają nazwać przysłowiem wiele współcześnie pojawiających się form. D. Winick postrzega przysłowie nie jako element usankcjonowanego zbioru paremicznego, ale jako element pojawiający się w konkretnym działaniu, który w momencie powstania i użycia staje się przysłowiem z racji intertekstualnych relacji między neoformą a cechami gatunkowymi przysłów (intertekstualna teoria powstawania, rozumienia i użycia przysłów). Jego zdaniem przysłowie powstaje w momencie jego wyartykułowania, formuła taka jest nie tylko jako paremia wypowiedziana, lecz także rozumiana i akceptowana jak proverbium, a dzieje się tak dzięki intencjonalnym i mniej lub bardziej eksplicytnym, zawartym w werbalnym elemencie sytuacji, odniesieniom do klasy „przysłowia” jako zestawu cech, niekoniecznie definicyjnych, ale wystarczająco charakterystycznych do przeprowadzenia kategoryzacji online.

R.P. Honeck i J. Welge koncentrują się z kolei na tworzeniu nowych przysłów przez konkretną jednostkę, zwracają przy tym uwagę na tworzenie przysłów jako przykład abstrakcyjnego myślenia (kognitywna teoria powstawania paremii). Dla tych badaczy ważniejsze od

tradycji i powszechnego użycia jest kognitywne działanie na sytuacjach, tworzenie wyrażen, które mogą, tak jak przysłowia, osiągać określone cele komunikacyjne (w ich rozumieniu cele kategoryzacyjne w odniesieniu do sytuacji, wydarzeń, działań itp. oraz cele illokucyjno-perlokucyjne, tradycyjnie związane z paremiami). Według nich przysłowiem staje się każde wyrażenie językowe będące wyrazem mentalnego sprecyzowania sytuacji modelowej, idealnej, tak jak to jest z przysłowiami klasycznymi.

W podobnym tonie wypowiada się także Shirley Arora (1989; por. także Arora 1999), zwracając uwagę na fakt, że w komunikacji językowej aspekt tradycji nie odgrywa żadnej roli, jako że uczestnicy aktu paremicznego w wypadku zarówno „nowych przysłów”, jak i przysłów klasycznych, ale im nieznanymi, nie umieją określić stopnia powszechnej znajomości danego wyrażenia ani ustalić zasięgu jego zakorzenienia w języku i kulturze społeczności, w której obrębie komunikat paremiczny jest realizowany. Nie przeszkadza to, jak twierdzi w tym samym miejscu badaczka, w zaliczaniu dopiero co zasłyszanych zdań do kategorii wyrażen proverbialnych, co z kolei prowadzi do osiągnięcia celów zakładanych w działaniu paremicznym. W ten sposób w momencie wypowiedzenia nowych zdań powstają „full-blown proverbs” (prawdziwe, autentyczne przysłowia) (Arora 1989: 285).

Przedstawione wyżej poglądy mieszczą się w obrębie performatywnych podejść do folkloru, w tym także do przysłów, które podkreślają ich istotę, czyli ich miejsce i funkcję w wydarzeniu paremicznym: w sytuacji językowej z wykorzystaniem paremii. Podejścia te odrzucają tym samym kryterium powszechnego użycia: przysłowiem jest bowiem wyrażenie funkcjonujące jako takie nawet w kontaktach między dwoma osobami. Nie ma także potrzeby – według wymienionych wyżej badaczy – określania przedziału czasowego, w którym dane wyrażenie miałyby nabrać cech prawdziwie (z perspektywy kulturowych i socjohistorycznych definicji paremii) przysłowiowych. Ta cecha nadawana jest w akcie paremicznym i sankcjonowana w dyskursie przez nadawcę i odbiorcę oraz stosunek formuły do sytuacji i jednocześnie do innych kategorii wyrażen. Odwołując się do polskich przykładów, za przysłowia można być może – uznać przykładowo struktury, które pojawiają się w dyskursie hiphopowym we fragmentach tekstów dwóch piosenek. Porównajmy:

Więc ***** paranoje i pamiętaj przysłowie
 Im więcej potu na treningu tym mniej krwi na ringu
 (DJ Deszczu Strugi, *Jedziesz 2*)

Stare przysłowie mówi
 Że przed libacją dobrze coś zjeść
 (CeZik & Klejnoty, *Woda to śmierć*)

Oba fragmenty modelują rzeczywistość w ramach sytuacji idealnej (dobre przygotowanie do walki zapobiega kontuzjom, porażce itp. oraz zjedzenie czegoś przed wypiciem alkoholu dobrze wpływa na samopoczucie i zapobiega szybkiemu upojeniu alkoholowemu) za pomocą form, które intertekstualnie odwołują się do gatunku przysłowia, zarówno na poziomie kategoryzacji,

jak i na poziomie cech logiczno-semiotycznych (przyczyna – skutek) oraz formalnych wyrażeń (forma zdaniowa, rym, struktura paremiczna „im... tym” itd.). Te dwa zdania mogą więc być automatycznie sklasyfikowane jako przysłowia (pomijając zastosowane w tych przypadkach metafolklorowe otagowanie wypowiedzi) i jako takie skutecznie stosowane chociażby w ograniczonym i być może efemerycznym dyskursie kultury hip-hopu.

Podsumowując, moim zdaniem, nie ma wątpliwości, że mamy współcześnie do czynienia z formami, które pod wieloma względami przypominają klasyczne przysłowia. W zależności od przyjętego sposobu definiowania przysłowia i tych cech przysłów, które uznamy za niezbędne w kategoryzowaniu wyrażeń językowych, albo umieścimy je w poczekalni paremiologicznej (jako *proverbia in statu nascendi*), albo uznamy je od razu za współczesne paremie. W skrajnym przypadku, przy przyjęciu ortodoksyjnego podejścia do gatunków folkloru, odniesiemy się negatywnie do ich statusu paremicznego.

W ten sposób za punkt wyjścia w badaniach paremii można przyjąć klasyczne już przysłowia i analizować ich trwanie w języku, obserwować zmiany w obrębie ich funkcji w ramach rozmaitych (także nowych) rodzajów tekstów i dyskursów. Z drugiej zaś strony można spróbować przyglądać się tym strukturom, które za przysłowia mogłyby uchodzić, gdyby zmienić podejście do tych cech proverbiów (oraz ich rozumienia), które kłócą się z tytułowym („współczesne”) określeniem przysłowia. „Współczesność” i „nowość” paremii są bowiem kwestiami spornymi: uznanie konkretnego wyrażenia za novum paremiczne zależy przede wszystkim od definicji przysłowia, innymi słowy, od tego, które jego cechy uznamy za konieczne definicyjnie, a które za fakultatywne. Należy pamiętać jednocześnie, że pomimo wyróżnienia bardzo wielu cech przysłów odróżnienie cech obligatoryjnych od fakultatywnych wciąż pozostaje kwestią nierozstrzygniętą w paremiologii.

Bardzo trudno porzucić omówione wyżej definiujące cechy przysłów, które najczęściej decydują o włączaniu neologizmów paremicznych do kategorii przysłów na równi z klasycznymi paremiami. Wydaje mi się jednak słuszne spojrzenie na przysłowia jako gatunek z perspektywy współczesnej folklorystyki oraz z funkcjonalnego, kontekstualnego i performatywnego punktu widzenia. W nowym porządku społecznym, w ramach heterogenizowania się społeczeństwa na drobniejsze grupy, w odniesieniu do drogi upowszechniania się językowej ekspresji różnych środowisk, przy zacieraniu się granic między klasycznie definiowanymi gatunkami, należy inaczej spojrzeć na przysłowie i albo całkowicie odrzucić przydatność kategoryzacji według dotychczasowych zasad, albo uznać neoprzysłowia za odrębną kategorię komunikacyjną, albo też skupić się na tych cechach klasycznych przysłów, które replikowane są w neoformach, i włączyć te ostatnie do kategorii przysłów, której granice wyznaczone mogą być obecnie za pomocą innych atrybutów. Opowiadałbym się za mniej ortodoksyjnym podejściem do przysłów, tj. za akceptacją ich tradycyjnego rozumienia; we współczesnych badaniach za pożyteczne uważam podążanie w kierunku eksploracji nowych, spontanicznie tworzonych formuł w pełni zastępujących klasyczne proverbia, wypełniających luki powstałe wskutek uszczuplania się zasobów paremieleksykonów, paremicznie prototypowo spełniających swoje role w komunikacji, w ramach performatywnego podejścia do gatunków folkloru. Według mnie „współczesne przysłowia” pozostają w ścisłym związku z klasycznymi paremiami

na zasadzie intertekstualności formułicznej, tym samym nie ograniczałbym badań idących w kierunku interkategorialnych analiz nowych wyrażeń: nowe przysłowia mają dużo wspólnego z wyrażeniami innych klas (o mniej lub bardziej kategorycznie wyznaczonych granicach). Pragnę jednocześnie podkreślić, że badanie nowych zjawisk paremicznych nie oznacza w żadnej mierze zrezygnowania ze studiów nad kondycją klasycznych przysłów w obecnej dobie oraz nad procesami uparemiczniającymi wyrażenia, z uwzględnieniem powszechności użycia i tradycyjnego zakorzenienia w języku i kulturze.

3. Współczesne przysłowia w polszczyźnie

Zagadnieniu powstawania nowych przysłów poświęcili swoją uwagę współcześnie także polscy badacze, aczkolwiek, jak słusznie zauważa Agata Rozumko (2007), właściwe „badania nad nowymi przysłowiami w polszczyźnie, czy to pochodzenia polskiego, czy obcego, jeszcze się na dobre nie rozpoczęły”. Do tej pory te badania przyjęły dwa kierunki: studiów nad zapożyczeniami obcymi w polskim paremioleksykonie oraz obserwacji interlingwalnych i interkulturowych procesów powstawania przysłów w języku polskim. Można je wiązać ze sobą, jeśli bowiem nie powstają nowe polskie przysłowia, lukę paremiczną zapełnia się pożyczkami w postaci kalk (*Wrzucisz śmiecie, dostaniesz śmiecie*) lub cytacji (*Shit happens*); jeśli powstają, należy wyjaśnić proces tego zapożyczania. W jednym i drugim wypadku dochodzi do weryfikacji cech przysłowiowych, trzeba jednak podkreślić, że nie tak rewolucyjnej jak poglądy S.D. Winicka, R.P. Honecka i J. Welge’a. Widać jednakowoż, że tradycyjność i powszechność przysłów jest ważna w odniesieniu do omawianej tutaj kwestii, chociaż w polskich pracach także podkreśla się mglistość takich terminów, jak powszechność, wieloletnie użycie, wiek, tradycyjność, używanych w klasycznych definicjach przysłów (Kozioł-Chrzanowska 2015: 139–140)². Ponadto twierdzi się, że nowo pojawiające się formy mają dużo cech wspólnych z klasycznymi przysłowiami. Ewa Kozioł-Chrzanowska zdecydowanie twierdzi, że nowo powstałe twory przysłowiowe nie różnią się w zasadzie od klasycznych paremii, wyjąwszy kryterium wieku i stałości formy (Kozioł-Chrzanowska 2015: 146)³.

Jednakowoż badacze podnoszący kwestię nowych przysłów w języku polskim są raczej skłonni unikać uznania przytaczanych przez siebie struktur za nowe paremie – nazywają je za to, przykładowo, pseudoprzysłowiami, neoproverbium (Wyżkiewicz-Maksimow 2001, 2002) lub nowoprzysłowiami (Tkaczewski 2012). Niestety, trzeba powiedzieć, że nie są wyraźnie odróżniane kategorie antyprzysłowiowe od nowych struktur ani nawet przysłowia (tradycyjne i nowe) od skrzydlatych słów, które utożsamia się ze współczesnymi polskimi przysłowiami (Grzegorzczak 2014)⁴. Nie przeprowadza się także rozróżnienia między transformacjami a modyfikacjami; wymiennie używa się przedrostków *niby-*, *neo-*, *quasi-*, *pseudo-*, *nowo-*, *anty-* itp.,

2 Już w 2002 roku Ewa Jędrzejko nazwała „kryterium utrwalenia i powszechności” „idealizacją w badaniach lingwistycznych” (Jędrzejko 2002: 63).

3 Należy podkreślić, że zmienność formy nie jest jednak cechą trwania przysłów i że przysłowia wykazują dużą wariantywność kształtów. Przysłowia klasyczne zawsze były poddawane transformacjom i służyły do powstawania wariacji.

4 Z artykułu niestety nie wynika, jaka relacja istnieje pomiędzy przysłowiem, skrzydlatym słowem i aforyzmem.

nie widząc między nimi różnicy, a co ważniejsze, nie dostrzegając zasadniczej odrębności między starymi a „nowymi” paremiami.

Wojciech Chlebda (1993) wprowadza w odniesieniu do tworzenia nowych formuł paremicznych termin *rzekome przysłowia* w odniesieniu do przysłów radzieckich, które powstały w specyficznej sytuacji i miały określone funkcje społeczne. Chociaż różniły się w wielu punktach od przysłów właściwych (tradycyjnych), można je uznać za przykład w tym wypadku kontrolowanego uparemiczniania języka.

Ciekawą w tym kontekście propozycją terminologiczną jest według mnie określenie zastosowane przez Grażynę Majkowską (2001), która w swej pracy używa nazwy „okazjonalizm frazeologiczny” w odniesieniu do „nowych” frazeologizmów. Badaczka ta, świadoma oksymoronicznego charakteru samej zbitki słownej, proponuje nazywanie nowo powstających połączeń wyrazowych okazjonalizmami. Uważam za przydatne przejście terminu *okazjonalizm* do paremiologii i użycie go – w złożeniu z przydawką *paremiczny* – do określenia zjawiska powstawania nowych przysłów w ramach przyjętej tu metodologii funkcjonalnej, kontekstualnej i performatywnej. *Okazjonalizm paremiczny* odnosiłby się więc do takiej formuły, użytej po raz pierwszy i być może ostatni, której uczestnicy sytuacji paremicznej przypisują status jednostki przysłowiowej i która pełni w komunikacji funkcje przypisywane tradycyjnym paremiom. *Okazjonalizm paremiczny* może z czasem nabrać cech definiujących tradycyjne przysłowia – przestanie być wtedy okazjonalizmem i jego paremiczność może być w konsekwencji usankcjonowana paremiograficzną rejestracją, reprezentującą, przynajmniej życzeniowo, jego rozpowszechnienie i powszechną znajomość w grupie, której zwyczaję paremiczne leksykon odzwierciedla.

Warto na koniec rozważań interlingwalnych wyraźnie podkreślić istnienie w polskiej tradycji frazeologicznej (frazematycznej) kategorii „skrzydlate słowa”, która nie jest używana nazbyt często, przykładowo, w anglosaskiej literaturze przedmiotu, chociaż jest w niej znana kategoria „familiar quotations”, „citations” czy „winged words” (Mieder 1997: 406). Ta klasa nie doczekała się teoretycznego opisu w tak rozbudowanej formie jak kategoria „skrzydlatych słów” w polskich badaniach (Rozumko 2007, 2012). Stąd też przysłowiopodobne twory, autorskie i bezautorskie, klasyfikowane są najczęściej w angloamerykańskiej tradycji jako (potencjalne) przysłowia. Te wyrażenia czekają na leksykograficzną akceptację, podczas gdy paremiolodzy próbują rozwiązać kwestię ich upowszechnienia i kulturowej tradycjonalizacji. W Polsce nie mamy słownika współczesnych przysłów, choć posiadamy zbiory skrzydlatych słów (Markiewicz, Romanowski 1998, 2007). Polscy badacze paremii są mniej niż na przykład amerykańscy paremiolodzy skoryzy uważać coś za nowe proverbium. Brakuje w Polsce badań na temat powstawania, powszechności i popularności użycia nowych tworów, które nazywane bywają pseudoprzysłowiami, niby-przysłowiami, wyrażeniami przysłowiopodobnymi. Przekłada się to na zawartość słowników przysłów, które i w polskiej, i w anglosaskiej paremiografii nie rejestrują z reguły nowych formuł, preferując „kanoniczne” paremie (Doyle 2003).

Na inny aspekt współczesnej paremiologii, tj. przyswajanie przez polszczyznę obcych elementów przysłowiopodobnych, zwraca uwagę A. Rozumko (2007, 2012). Badaczka jest skłonna

nazwać nowe jednostki kalkowane z obcych języków przysłowiami (tak traktują – według niej – te wyrażenia Polacy), rezygnując jednakowoż przy tym z podziału na przysłowia literackie i ludowe na korzyść dychotomii: przysłowia autorskie i bezautorskie. Ta propozycja nie rozwiązuje jednak problemu historycznego zakorzenienia, rozpowszechnienia, znajomości tych jednostek⁵ (ale podział na przysłowia autorskie i bezautorskie może być determinowany procesami historycznymi). Badaczka słusznie zauważa, że klasyfikacja tego, czym jest przysłowie, zależy od tradycji myślenia o gatunku, od dostępnych kategorii gatunkowych oraz od ortodoksyjności w podejściu do atrybutów przysłów wymienianych w ich definicjach.

Prace A. Rozumko, zawierające dużo ciekawych obserwacji w kwestii rozszerzania się biernego i aktywnego paremioleksykonu Polaków, nie odpowiadają jednakże w ogóle, lub czynią to jedynie pośrednio, na interesujące nas tutaj pytanie o powstawanie nowych przysłów polskich, choć nie twierdzą, że te dwie kwestie należy od siebie oddzielać. Ich autorka zwraca uwagę na obserwowane już wcześniej w języku polskim zjawisko frazeologicznych zapożyczeń z języka angielskiego. Obecność kalk paremicznych może świadczyć o tym, że w języku polskim nie powstają nowe rodzime paremie, może dowodzić także, że są one popularniejsze lub że powstają obok autochtonicznych przysłów. Szczegółowe opisanie procesów związanych z zapożyczaniem paremicznym powinno być przedmiotem innych badań na temat wiedzy przysłowiowej i zachowań paremicznych Polaków (por. Szpila: w druku). Niewątpliwie dotychczasowe ustalenia pokazują, że polski paremioleksykon wzbogaca się zwłaszcza w anglo-amerykańskie paremie.

4. Nowe przysłowia w języku młodych Polaków

W ankiecie przygotowanej w celu zbadania rozumienia pojęcia „nowe przysłowie” wzięło udział 104 uczniów jednego z gimnazjów i liceów ogólnokształcących w Gliwicach⁶). Badanie ankietowe przeprowadzono w marcu 2015 roku. Wiek respondentów wahał się od 16 do 18 lat (dwóch respondentów nie podało swojego wieku, 2 proc.⁷). Największą grupę reprezentowali uczniowie w wieku 17 lat (67,5–70 proc.), 23 uczniów było w wieku 18 lat (22–23 proc.). Najmniejszą grupę stanowili uczniowie w wieku 16 lat (8,7–9 proc.). Podstawowym celem analizy było, po pierwsze, ustalenie definicji „nowego przysłowia” na podstawie odpowiedzi uzyskanych w poleceniu pierwszym, po drugie, stworzenie listy „nowych paremii” według badanych uczniów dzięki danym z drugiego polecenia. Celem badania było także pośrednio sprawdzenie pojmowania pojęcia przysłowia z perspektywy rodzaju etnicznego (w rozumieniu Dana Ben-Amosa (1969)), toteż ankietowani nie byli wcześniej informowani o klasie przysłów jako kategorii analitycznej.

5 Problematyce przysłów amerykańskich poświęcone będą prace G. Szpili: *Amerykańskie przysłowia we współczesnej polszczyźnie* oraz *Znajomość przysłów anglosaskich w badaniach ankietowych*.

6 Pragnę podziękować pani mgr Agnieszce Smolce i jej uczniom z V Liceum Ogólnokształcącego im. Andrzeja Struga w Gliwicach za przeprowadzenie ankiety i odpowiedzi na pytania. Dziękuję także pani Mai Gwóźdz za pomoc w realizacji badania.

7 Wszystkie wartości zaokrąglono w górę na potrzeby tego artykułu.

Po analizie odpowiedzi na pierwsze pytanie wyodrębniono 103 ankiety (103 definicje), w tym dwie uznano za zupełnie niezrozumiałe, czyli ostatecznie pod uwagę wzięto 101 definicji. Jeśli chodzi o polecenie drugie, 13 respondentów nie podało nowych – według nich – przysłów, czyli analizie poddano 91 ankiet. Liczba podanych przykładów nowych paremii wahała się od 1 do 13. Zgromadzono w sumie 396 wyrażen, co stanowi nieco ponad 4,3 egzemplifikacji na osobę.

W swoich próbach zdefiniowania pojęcia *nowe przysłowie* respondenci koncentrowali się w różnym stopniu na kilku kwestiach, które można połączyć z definiowanym zjawiskiem. Wydawać by się mogło, że punktem wyjścia w deskrypcji badanego pojęcia będą sformułowania podkreślające „wiekowość” nowych paremii, a w mniejszym stopniu przedmiotem uwagi respondentów stanie się samo pojęcie „przysłowie”. Takie założenie można by uzasadnić przypuszczeniem, że nową informacją w zestawie słów *nowe przysłowie* będzie dla respondentów właśnie przydawka *nowe* i że uczniowie nie poświęcą wiele uwagi definiowaniu terminu „przysłowie”. Taką tendencję można było zaobserwować w większości odpowiedzi, chociaż przy okazji definiowania „nowego przysłowia” podawano jednocześnie definicję paremii i – należy podkreślić – czyniono to poprawnie. Wydaje się więc, że epitet *nowe* nie eliminuje z definicji paremii ich klasycznych atrybutów.

Niemaló respondentów odwołało się w swoich definicjach do samego zjawiska „przysłowie”. Współczesne paremie określali po prostu jako przysłowia (pojawily się też takie określenia jak powiedzonko i sentencja), podkreślając ich podobieństwo do „starych” reprezentantów kategorii. Samo przysłowie definiowano jako zdanie zawierające jakąś myśl lub przesłanie odnoszące się do doświadczanej rzeczywistości; definiowano je także jako mądrość (cecha pojawiająca się bardzo często w definicjach przysłów). Na podstawie analizy odpowiedzi na pierwsze pytanie można stwierdzić, że przysłowie nie zmieniło swojego podstawowego znaczenia w oczach badanych po określeniu go przydawką *nowe*. Ten związek z tradycyjnym rozumieniem paremii podkreślano także w innych odpowiedziach, w tym tych odnoszących się do struktury i semantyki przysłów. Uczniowie zwracali uwagę na krótką formę zdaniową przysłów, rymowany kształt paremii, ustny przekaz prowerbiów, ich metaforyczność oraz żartobliwy charakter.

Sposoby definiowania przydawki *nowe* były wielorakie, czyli uczniowie, po pierwsze, usiłowali odnieść się bezpośrednio do kwestii powstawania paremii; po drugie, tę samą cechę próbowali podkreślić w inny sposób. I tak w 47 definicjach jednoznacznie zaznaczono, że nowe przysłowia powstały w „ostatnim czasie”, w „dzisiejszych czasach” (najwięcej odpowiedzi – 44) lub konkretniej na przełomie XX i XXI lub w XXI wieku (3 odpowiedzi). „Młodość” przysłów podkreślały także odpowiedzi określające okres powstawania nowych przysłów jako czas komputerów, nowych technologii, Internetu oraz współczesnych mediów (6 odpowiedzi). Te odpowiedzi oczywiście zawierały jednocześnie informacje o źródłach powstawania i drogach rozpowszechniania (się) przysłów, dodajmy, nie tylko tych „nowych”. Na powstawanie przysłów w najnowszych czasach zwracali także uwagę autorzy odpowiedzi podkreślających fakt, że nowe przysłowia nie są związane z tradycją i historią oraz że ich dawniej (czyli wśród

tradycyjnych przysłów) nie było i dlatego różnią się od „znanych”, „klasycznych”, „starych” paremii. Być może dlatego też nie są jeszcze – jak pisali uczniowie – uznane za przysłowia *per se*, nie są przekazywane z pokolenia na pokolenie, nie są jeszcze zadomowione w języku i zakorzenione w świadomości ogółu (kilku respondentów zwróciło jednak uwagę również na to, że nowe przysłowia znane są większości ludzi). Te często wymieniane cechy wyraźnie odwołują się do utrwalenia i rozpowszechnienia jako cech decydujących w dużej mierze, w tradycyjnym podejściu do przysłów, o upamiętnianiu się formuł i w konsekwencji o nadaniu im statusu przysłów.

Według ankietowanych współczesne przysłowia są nieznane osobom starszym, powstają bowiem w mowie potocznej młodzieży (zwracano uwagę na gwarę uczniowską jako źródło pochodzenia nowych paremii) lub tworzone są przez „współczesnych ludzi” (prawie 25 proc. odpowiedzi). W związku z tym zawierają wiele elementów kolokwialnych, slangowych, potocznych, a nawet wulgaryzmów (czego przykłady podali sami ankietowani). Nowe przysłowia są nie tylko tworzone przez młodzież, ale są również bardzo wśród niej popularne. Podkreślano także to, że nowe „powiedzonka” używane są wyłącznie w pewnych środowiskach i tylko im znane. W związku z tym tematyka przysłów współczesnych odnosi się do problemów nowej generacji, do problemów „nowoczesnego życia i technologii” oraz aktualnych wydarzeń: powstają one bowiem w odniesieniu do współczesnych norm kulturowych oraz jako zapis życia subkultur. Jako inne bardzo ważne źródła nowoczesnej paremiologii uczniowie podali kulturę masową, Internet (globalną sieć), film, telewizję, (komiczne) fakty medialne, śmieszne sytuacje. Według uczniów przysłowia doby obecnej rozpowszechniane są drogą internetową oraz za pomocą portali społecznościowych i w naturalny sposób wchodzą następnie do żywego języka.

Z drugiej strony respondenci uznali za nowe przysłowia także przekształcenia istniejących przysłów, nazywając je modyfikacjami (nie pojawił się termin „antyprzysłowie”). Według odpowiedzi uczniów nowe paremie powstają wskutek wypełniania starych paremii współczesnym słownictwem i wtedy, gdy stare proverbia wzbogacane są wpływami z telewizji oraz Internetu.

Na podstawie odpowiedzi udzielonych przez uczniów powstała lista 195 wyrażen podanych jako współczesne przysłowia. Wśród tych jednostek znalazło się wiele wyrażen, które nie spełniały warunku strukturalnego: zdaniowości, np. *ostatnia prosta*, *bar wzięty*, *luzy meduzy*, *słowiański przykuć*, *na brodę Merlina*, *przegrać życie*, *życie na krawędzi* i wiele innych, które można określić terminem *wyrażenia przysłowiowe*. W grupie 195 jednostek znajdujemy także klasyczne paremie i porzekadła: *Co wolno wojewodzie, to nie tobie smrodzie*; *Żyj i daj żyć innym*; *Przyszła kryśka na matyska*. Na uwagę zasługują formy, które są wyraźnie intertekstualne w stosunku do kanonicznych przysłów; w zgromadzonym materiale odnotowujemy wiele form nazywanych w terminologii paremiologicznej antyprzysłowiami (stanowią 10 proc. wszystkich jednostek listy). Są to bardziej lub mniej znane transformacje tradycyjnych przysłów. Poniższa lista prezentuje zauważone w odpowiedziach antyprzysłowia:

Gdy się nie ma, co się lubi, to się jara cudze szlugi.

Gdy się nie ma, co się lubi, to się kradnie, co popadnie.

Gdzie grubasów sześc, tam nie ma jak/gdzie przejść.

Gdzie kucharek sześc, tam piersi dwanaście.

Gość w dom, cukier do szafy.

Gość w dom, woda do zupy.

Jak gość w dom, dziecko w drodze.

Jak Kuba Bogu, tak Bóg Kubańczykom.

Komu w drogę, temu do „gwara”.

Komu w drogę, temu szkło w nogę.

Kto pod kim dołki kopie, ten się śmieje ostatni.

Kto rano wstaje, ten idzie po bułki.

Kto rano wstaje, ten sam sobie szkodzi.

Kto rano wstaje, ten jest niewyspany.

Kwiecień plecień, nogi z pieca.

Na złamaną brzozę wszystkie media skaczą.

Nie ma tego złego, co by nam nie wyszło.

Cytowanie antyprzysłów jako paremii potwierdza wyrażany często pogląd, że antyparemie można uznać za dobrych kandydatów na przysłowia (Mieder 2006: 195–197): te przykłady obrazują relację bliskości między transformacjami paremicznymi (antyprzysłowiami) a pojęciem „nowe przysłowie”. Uczniowie dostrzegają w przekształceniach zarówno obecność klasycznych przysłów, jak i nowe elementy i w konsekwencji mogą uznawać je za adekwatniejsze środki komunikacji, również z uwagi na ich humorystyczny charakter. Przytaczanie antyprzysłów może świadczyć także o rozpowszechnianiu się takich form, być może także o ich użyciu, wśród badanej grupy w ramach zachowań paremicznych. Przykłady podane przez uczniów nie są jednostkami efemerycznymi, tj. można je spotkać w polskiej przestrzeni antyprzysłowiowej (np. wirtualnej, w tym memowej), i niektóre charakteryzują się już znaczną stabilnością formalną i semantyczną w odróżnieniu od innych, które są ograniczone swoją referencyjnością (np. „Na złamaną brzozę wszystkie media skaczą”). Te wyniki pokazują siłę oddziaływania antyprzysłowiowych kreacji i ich utrwalanie się w świadomości językowo-kulturowej młodych Polaków.

Na podstawie ankiet przygotowałem listę 25 wyrażen z największą liczbą cytowań (podaną w nawiasie).

1. Yolo. (29)
2. Za hajs matki baluj. (9)
3. Na przypale albo wcale. (9)
4. Najpierw masa, potem masa. (8)
5. Bez spiny, są drugie terminy. (8)
6. Najpierw masa, potem rzeźba. (7)
7. Lajf is brutal and ful of zasadzkas and sometimes kopas w dupas. (7)
8. Kupujesz kebaba, osiedlasz Araba. (7)

9. Dobrze mówi, polać mu. (6)
10. Kto bogatemu zabroni. (5)
11. Jakie szyny, taka stacja. (5)
12. Żyj i daj żyć innym. (4)
13. Hokus pokus czary mary, twoja stara to twój stary. (4)
14. Dupy nie urywa, staniki nie latają. (4)
15. Ciało puszczone raz, puszcza się cały czas. (4)
16. Raz w dupę to nie pedał. (3)
17. Polak nie kaktus, pić musi. (3)
18. Morda nie szklanka, nie zbije/stłucze się. (3)
19. Miej wyrąbane, a będzie ci dane. (3)
20. Kozak w necie, pizda w świecie. (3)
21. Każdy głupek trafia w słupek, reszta głupków obok słupków. (3)
22. Jeżeli ciało A oddziałuje na ciało B, to ciało C się nie wpierdala/wtrąca. (3)
23. Jak się nie ma, co się lubi, to się lubi, co się ma. (3)
24. Gość w dom, cukier do szafy. (3)
25. Gdzie grubasów sześć, tam nie ma jak/gdzie przejść. (3)

Po analizie powyższych wyrażen dochodzimy do wniosku, że nie mają one jednakowego charakteru. Wyróżnić można zarówno znane przysłowia polskie: *Jak się nie ma, co się lubi, to się lubi, co się ma*, i obce: *Yolo (You only live once)*; *Żyj i daj żyć innym (Live and let live)*, jak i antyprzysłowia: *Gość w dom, cukier do szafy*; *Gdzie grubasów sześć, tam nie ma jak/gdzie przejść*. Uczniowie podali także wyrażenie *Jakie szyny, taka stacja*, które można zakwalifikować albo jako transformację leksykalną, albo jako nową strukturę paremiczną. *Dobrze mówi, polać mu* i *Dupy nie urywa, staniki nie latają* można z kolei określić jako porzekadła lub powiedzonka. Niektóre mogą brzmieć jak slogany, np. *Kupujesz kebaba, osiedlasz Araba*, lub rymowanki: *Hokus pokus czary mary, twoja stara to twój stary*. Bez wątplenia jednak w wielu wymienionych zdaniach można dostrzec wyraźne cechy paremiczne: formułowanie doświadczeń w krótkiej formie (*Yolo*; *Bez spiny, są drugie terminy*; *Kozak w necie, pizda w świecie*), charakter dydaktyczny i regulujący (*Najpierw masa potem rzeźba*; *Jeżeli ciało A oddziałuje na ciało B, to ciało C się nie wpierdala/wtrąca*; *Za hajs matki baluj*), atemporalność sformułowań (*Morda nie szklanka, nie zbije/stłucze się*; *Ciało puszczone raz puszcza się cały czas*; *Lajf is brutal and ful of zasadzka and sometimes kopas w dupas*), cechy mnemotechniczne i figury poetyckie (*Na przypale albo wcale*; *Kozak w necie, pizda w świecie*; *Bez spiny, są drugie terminy*).

Przy takiej różnorodności kategorialnej trudno określić tę listę jako zbiór nowych przysłów polskich. Nazwałbym ją formułami znanymi polskim uczniom w badanej grupie, które oni sami określili jako „nowe przysłowia”. Niemniej, jak można się przekonać, chociażby szukając potwierdzeń internetowych tych wyrażen, wszystkie one są obecne w polskiej sieci, ich znajomości nie można więc przypisywać wyłącznie ankietowanym uczniom, chociaż wiele z nich jak najbardziej wpisuje się epistemicznie, deontycznie i illokucyjnie w realia świata

młodych ludzi, w szczególności uczniów i studentów (por. *Bez spiny, są drugie terminy*), także dzięki zawartym w nich środkom wyrazu (potoczność, wulgaryzmy, często odnoszące się do tematów tabu). Istnieją już one w języku polskim i zasługują na dodatkowe badania, które uwzględniłyby, między innymi, analizę znajomości ich semantyki, kontekst ich użycia, rozpowszechnienie w języku mówionym i pisanym, przynależność poszczególnych wyrażen do różnych typów komunikacji Polaków w różnych grupach wiekowych. Pragnę podkreślić, że moje badanie nie miało na celu odniesienia się do tych kwestii.

5. Nowe przysłowia? – uwagi podsumowujące

Niniejszy artykuł jest próbą rozpoczęcia dyskusji nad statusem jednostek paremiopodobnych, których miejsce w paremioleksykonie polskim jest nieokreślone. Według mnie istniejące terminy, np. transformacje i modyfikacje paremiczne, antyprzysłowia, pseudoprzysłowia, nie wystarczają, aby dokładnie opisać spontanicznie powstające lub spontanicznie asymilowane struktury zdaniowe mające wiele cech przysłów klasycznych, których jednak nie można połączyć intertekstualnie z istniejącymi paremiami, a jedynie z kategorią cech typowych i mniej prototypowych przysłów, które nazywać chciałbym okazjonalizmami paremicznymi. Wyżej wymienione określenia odnoszą się wyłącznie do różnych form bazujących przede wszystkim na trwałych elementach paremioleksykonu i wskazują na różne etapy językowej i kulturowej asymilacji. Podstawową kwestią jest, według mnie, nowe widzenie jednostek paremicznych, spojrzenie inne niż historyczne, które z konieczności bierze pod uwagę zarówno kryterium wiekowości, jak i popularności, znajomości oraz rozpowszechnienia jednostek. Jeśli odrzucimy hegemonię tej perspektywy, musimy inaczej ustosunkować się do powstawania nowych jednostek przysłowiowych: musimy uwzględnić (jeśli to możliwe) moment powstawania przysłów, procesy konstytuujące ich cechy paremiczne w kontekście oraz, ewentualnie, historię ich dalszego funkcjonowania wśród członków danej grupy językowo-kulturowej.

Przedstawione badanie pokazało, że termin „współczesne przysłowie” nie wydał się ankietowanym dziwny, potrafili oni sprawnie połączyć zazwyczaj przytaczane cechy przysłów z cechami, które mogą charakteryzować współczesne paremie. Wśród podanych ilustracji nowych przysłów pojawiały się i klasyki paremiczne (obok nieprzysłów), i antyprzysłowia, ale także, co ważniejsze, nowe struktury wcześniej nieklasyfikowane jako jednostki paremiczne. Należy podkreślić, że żadna z wypowiedzi uczniów nie odnosiła się do zjawiska „okazjonalizmu paremicznego”. Oznacza to według mnie jednoznacznie, że pojęcie „nowe przysłowie” interpretowane jest w ramach przyswojonej kategorii „przysłowie”. Przeprowadzone badanie nie wykryło więc postrzegania przysłów w kategorii jednorazowego aktu paremicznego, co bez wątpienia należy wziąć pod uwagę w rozpoczętej tutaj dyskusji zarówno nad okazjonalizmami paremicznymi, jak i „nowymi przysłowiami” stabilizującymi się w języku.

Młodzież szkolna zaakceptowała pojęcie „współczesne przysłowie”, aczkolwiek egzemplifikowała je rozmaicie. Listę zaprezentowanych przykładów należy traktować ostrożnie, nie twierdząc, że należy uznać podane wyrażenia za nowe przysłowia, podkreślam bowiem wagę badań kontekstowych w ustalaniu paremiczności jednostek, na co w niniejszym badaniu i artykule miejsca nie było. Trudno ustalić na podstawie tego wstępnego i rozpoznawczego badania, co

rzeczywiście kryje się za wymienionymi przykładami, tj. wyniki nie upoważniają do spekulacji, jak, gdzie, w czyjej obecności badani korzystają z tych struktur, jakie przyświecają im cele illokucyjne, czy użycie tych przysłów prowadzi do efektów perlokucyjnych (jakich?). Wyniki tego badania pozwalają jednakowoż kontynuować studia w zakresie uwspółcześniania polskiego paremioleksykonu nowymi jednostkami oraz badania rozumienia gatunków sztuki mówionej wśród współczesnych użytkowników języka polskiego. Podobne badania można i powinno się przeprowadzić teraz oraz za jakiś czas także w innych grupach użytkowników, by sprawdzić trwanie wymienionych w tym artykule „nowych” przysłów w języku polskim i nabywanie przez nie klasycznych atrybutów paremicznych. Wyniki tego rozpoznawczego badania mogą posłużyć do celów ważniejszych, czyli do ustalenia rzeczywistego funkcjonowania w przestrzeni komunikacyjnej Polaków konkretnych formuł, co wymaga jednak zastosowania instrumentów innych niż te, które zostały użyte w celu przeprowadzenia badania pilotażowego.

Bibliografia

- Alster B. 2005: *Wisdom of ancient Sumer*, Capital Decisions, Maryland.
- Anscombe J.C. 1997: *Reflexiones críticas sobre la naturaleza y el funcionamiento de las paremias*, „Paremia” 6, s. 43–54.
- Arora S.L. 1989: *On the importance of rotting fish. A proverb and its audience*, „Western Folklore” 48, s. 271–288.
- Arora S.L. 1999: *Tradición, invención y autoridad en el refranero actual*, „Paremia” 8, s. 37–46.
- Ben-Amos D. 1969: *Analytical categories and ethnic genres*, „Genre” 2, s. 275–301.
- Burszta J. 1977: *Przedmowa*, [w:] O. Kolberg, *Przysłowia*, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa, s. 5–7.
- Burszta J. 1978: *Folklorizm, tradycja, cywilizacja współczesna*, [w:] M. Waliński (red.), *Teoria kultury. Folklor a kultura*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice, s. 260–266.
- Buttler D. 1989: *Dlaczego zanikają przysłowia w dwudziestowiecznej polszczyźnie?*, „Poradnik Językowy”, nr 5, s. 332–337.
- Bystroń S. 1933: *Przysłowia polskie*, Polska Akademia Umiejętności, Kraków.
- Chlebda W. 1993: „Przysłowia narodu radzieckiego”. *Wstępne założenia przyszłej analizy*, [w:] A. Semczuk, W. Zmarzer (red.), *Literatura i słowo wczoraj i dziś. Piśmiennictwo rosyjskie a państwo totalitarne. Materiały konferencji naukowych (10–11 czerwca, 17 grudnia 1992 r.)*, Instytut Rusycystyki Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa, s. 231–236.
- Dąbrowska E. 1989: *Mikroformy folkloru*, [w:] D. Simonides (red.), *Folklor Górnego Śląska*, Wydawnictwo „Śląsk”, Katowice, s. 551–569.
- De Caro F.A. 1986: *Riddles and Proverbs*, [w:] E. Oring (red.), *Folk groups and folklore genre. An introduction*, Utah University Press, Logan, s. 175–197.
- Doyle C.C. 2003: *On „new” proverbs and the conservativeness of proverbial dictionaries*, [w:] W. Mieder (red.), *Cognition, comprehension, and communication. A decade of North American proverb studies (1990–2000)*, Schneider Verlag, Hohengehren, s. 85–98.
- Doyle C.C., Mieder W., Shapiro F.R. 2012: *Dictionary of modern proverbs*, Yale University Press, New Haven–London.
- Goodwin P.D., Wenzel W.J. 1979: *Proverbs and practical reasoning. A case study in socio-logic*, „Quarterly Journal of Speech” 63 (3), s. 289–302.
- Grzegorzczak G. 2014: *Skrzydlate słowa – współczesne polskie przysłowia i aforyzmy*, [w:] D. Brzozowska, W. Chłopicki (red.), *Humor polski*, Tertium, Kraków, s. 323–335.
- Hernadi P., Steen F. 1999: *The tropical landscapes of proverbial. A crossdisciplinary travelogue*, „Style” 33, s. 1–19.
- Honeck R.P., Welge J. 2003: *Creation of proverbial wisdom in the laboratory*, [w:] W. Mieder (red.), *Cognition, comprehension, and communication. A decade of North American proverb studies (1990–2000)*, Schneider Verlag, Hohengehren, s. 205–230.
- Hristova-Gotthardt H., Aleksa Varga M. 2014: *Introduction to paremiology. A comprehensive guide to proverb studies*, De Gruyter, Warszawa–Berlin.

- Jackson H. 1988: *Words and their meaning*, Routledge, London–New York.
- Jesensek V. 2013: *Sprichwortgebrauch heute. Linguistische im sprachdidaktische Überlegungen*, „Muttersprache” 2, s. 81–99.
- Jędrzejko E. 2002: *Obraz dziejów Polski – czyli jeszcze o historyczno-kulturowym aspekcie frazeologii i paremiologii*, „Problemy Frazeologii Europejskiej” V, red. A.M. Lewicki, „Norbertinum”, Lublin, s. 61–78.
- Kowalikowa J. 2001: *Komu w drogę..., młodzież wobec przysłów*, [w:] Z. Cygal-Krupowa (red.), *Studia językoznawcze. Dar przyjaciół i uczniów Zofii Kurzowej*, Universitas, Kraków, s. 133–142.
- Kozioł-Chrzanowska E. 2015: *Czy współcześnie powstają przysłowia?*, [w:] I. Kosek, R. Makarewicz, K. Zawilska (red.), *Nowe zjawiska w języku, tekście i komunikacji 5. Frazeologizmy*, Instytut Filologii Polskiej Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, Olsztyn, s. 138–147.
- Krzyżanowski J. 1990: *Przysłowie*, [w:] T. Michałowska (red.), *Słownik literatury staropolskiej*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław, s. 753–755.
- Majkowska G. 2001: *Najnowsza frazeologia publicystyczna*, „Problemy Frazeologii Europejskiej” IV, red. A.M. Lewicki, „Norbertinum”, Lublin, s. 25–33.
- Markiewicz A., Romanowski A. 1998: *Skrzydlate słowa*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa.
- Markiewicz A., Romanowski A. 2007: *Skrzydlate słowa. Wielki słownik cytatów polskich i obcych 2*, Wydawnictwo Literackie, Kraków.
- Maslova V.A. 2014: *Nowyje russkije posłowicy: kognitywnyj i lingwokulturnyj aspieky*, „Westnik Nowgorodskogo Uniwiersiteta” 77, s. 81–84.
- Mieder W. 1992: *Sprichwort – Wahrwort!? Studien zur Geschichte, Bedeutung und Funktion deutscher Sprichwörter*, Peter Lang, Frankfurt.
- Mieder W. 1997: *Modern paremiology in retrospect and prospect*, „Paremia” 6, s. 399–416.
- Mieder W. 2004: *Proverbs. A handbook*, Greenwood Press, Westport.
- Mieder W. 2005: *Proverbs are the best Policy. Folk wisdom and American politics*, Utah State University Press, Logan.
- Mieder W. 2006: *„Andere Zeiten, andere Lehren”. Sprichwort zwischen Tradition und Innovation*, Schneider Verlag, Hohengehren.
- Mieder W. 2014a: *Behold the proverbs of a people. Proverbial wisdom in culture, literature, and politics*, University Press of Mississippi, Jackson.
- Mieder W. 2014b: *Origin of proverbs*, [w:] H. Hrisztova-Gotthardt, M. Aleksa Varga (red.), *Introduction to paremiology. A Comprehensive guide to proverb studies*, De Gruyter, Warszawa–Berlin, s. 28–48.
- Mieder W., Mieder B. 1977: *Tradition and innovation. Proverbs in advertising*, „Journal of Popular Culture” 11, s. 308–319.
- Mosiółek-Kłosińska K. 2003: *Wstęp*, [w:] D. i W. Masłowsky (red.), *Przysłowia polskie i obce*, Świat Książki, Warszawa, s. 5–23.
- Norricks N.R. 2014: *Subject area, terminology, proverb definition, proverb features*, [w:] H. Hrisztova-Gotthardt, M. Aleksa Varga (red.), *Introduction to paremiology. A comprehensive guide to proverb studies*, De Gruyter, Warszawa–Berlin, s. 7–27.
- Rozumko A. 2007: *Skrzydlate słowa, „twory przysłowopodobne” czy przysłowia? Nowe przysłowia angielskie we współczesnej polszczyźnie*, „Poradnik Językowy”, nr 10, s. 34–45.
- Rozumko A. 2012: *English influence on Polish proverbial language*, [w:] C. Furiassi, V. Pulcini, F. Rodríguez González (red.), *The anglicization of European lexis*, John Benjamins, Amsterdam, s. 261–277.
- Szpila G. 2002: *Minimum paremiologiczne języka polskiego – badanie pilotażowe*, „Język Polski” LXXXII, s. 36–42.
- Szpila G. 2003: *Krótko o przysłowiu*, Collegium Columbinum, Kraków.
- Szpila G. 2005: *O potocznym definiowaniu przysłowia*, [w:] tenże (red.), *Język trzeciego tysiąclecia III*, t. 1: *Tendencje rozwojowe współczesnej polszczyzny*, Tertium, Kraków, s. 85–91.
- Szpila G. 2014a: *Kompetencja paremiczna młodzieży akademickiej w badaniu ankietowym*, „Literatura Ludowa”, nr 6, s. 45–58.
- Szpila G. 2014b: *Znajomość przysłów wśród polskich studentów – minimum paremiologiczne*, „Literatura Ludowa”, nr 4–5, s. 87–101.
- Szpila G. (w druku): *Amerykańskie przysłowia we współczesnej polszczyźnie*, „Problemy Frazeologii Europejskiej” XI.
- Tkaczewski D. 2012: *„Nowoprzysłowia” polskie, czyli dowcipne modyfikacje i parafrazy popularnych porzekadeł*, [w:] L. Mro-
včová (red.), *Parémie národů slovanských VI*, Wydawnictwo Uniwersytetu w Ostrawie, Ostrawa, s. 267–277.
- Trench R.C. 1905/2014: *Proverbs and their lessons*, University of Vermont, Burlington.

- Winick S.D. 2003: *Intertextuality and innovation in a definition of the proverb genre*, [w:] W. Mieder (red.), *Cognition, comprehension, and communication. A decade of North American proverb studies (1990–2000)*, Schneider Verlag, Hohengehren, s. 571–601.
- Witalisz A. 2007: *Anglosemantyzy w języku polskim*, Tertium, Kraków.
- Witalisz A. 2012: *English loan translations in Polish – preliminary comments*, Languages in Contact 2011, Philologica Wratislaviensia: Acta et Studia 9, red. Z. Wąsik, P.P. Chruszczewski, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Filologicznej we Wrocławiu, Wrocław, s. 225–235.
- Wyżkiewicz-Maksimow R. 2001: *Funkcje przysłów w procesie komunikacji*, [w:] G. Habrajska (red.), *Język w komunikacji*, t. 2, Wyższa Szkoła Humanistyczno-Ekonomiczna w Łodzi, Łódź, s. 118–123.
- Wyżkiewicz-Maksimow R. 2002: *Paremiologia wobec współczesnych wydarzeń politycznych, kulturalnych i społecznych (na podstawie języka polskiego, serbskiego i chorwackiego)*, [w:] A. Pstyga, K. Szcześniak (red.), *Słowo z perspektywy językoznawcy i tłumacza*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk, s. 166–173.

Summary

Contemporary proverbs – theoretical investigations versus questionnaire study

Keywords: proverbs, new proverbs, contemporary Polish, youth language.

The paper discusses the concept of “new proverbs” in modern Polish, with reference to two of the main defining characteristics of paremias, such as traditionality and currency. The article presents the results of a questionnaire conducted in a group of secondary school students and analyzes the data with special regard to the types of “new proverbs” identified. On the basis of the study the author offers general observations concerning modern proverbs in Polish.